

Sadıqova Nigar Firuz qızı
Bakı Slavyan Universiteti

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ RƏNGLƏRİN MƏNA ÇALARLARI

Açar sözlər: Azərbaycan dili, rənglər, metafora, ağ, qara, qırmızı

Key words: Azerbaijani language, colours, metaphors, white, black, red

Ключевые слова: азербайджанский язык, цвета, метафоры, белый, черный, красный

Müasir dövrdə rəng anlamı demək olar ki, həm müxtəlif, həm də nisbi ola bilər. Əlbəttə, əsl rəng bildirən sifətləri bura aid etmirik. İstər Şərq, istərsə də qərbdə-bütün xalqların dilində “qırmızı”, “qara”, “yaşıl”, “sarı”, “göy”, “ağ” eyni anlam daşıyır. Rəng çalarlarının adlandırılmasına gəldikdə isə hər bir dildə onlar mürəkkəb sistemə malik olurlar. Dünyada rəng çalarları artdıqca, dildə də müxtəlif rəng çalarlarının adlandırılmasına ehtiyac duyulur. Bu zaman bir predmetin rəngi digəri ilə müqayisə edilərək, bənzədilərək adlandırılır. Məsələn, gümüşü rəng, qəhvəyi rəng, bənövşəyi, narıncı və s.

Rəngin metaforik yol ilə dildə tez - tez işlənməsi nəticəsində o, dilin aktiv leksikasına daxil olaraq rənglər sistemini zənginləşdirir; narıncı, firuzəyi və s. Dildə rəng çalarlarının zənginliyi etnik mədəniyyətin xüsusiyyətlərindən, məişətindən, həyat tərzindən, şəraitindən də bəhrələnmə bilər. İnsanların iş fəaliyyətindən asılı olaraq, solğun və ya əksinə, rəng çalarlarının bir dildə üstünlük təşkil etməsi qanunauyğunluq sayıla bilər. Qırmızı rəng azərbaycanlılar üçün toy - bayram rəmzidir. Toy günü el adətinə görə, qırmızı ipəkdən don geyər, qırmızı duvaq salar. Toy camaatı da geyimində al rəngə üstünlük verərlər; xonçalar al - əlvan parçalarla örtülər, gəlin cehizi qırmızı rənglərlə bəzədilər.

Azərbaycan nağıllarında şah qırmızı geyib taxta çıxar, fərmanlar verər. Cəza zamanı da şahlar qırmızı geyərdi. Deməli, xalqın psixologiyasında qırmızı rəng həm də idarəçilik, güc simvoludur.

“Ağ günə çıxasan”, “Üzümlü ağ elədin” kimi alqışlar da əsrlər boyu qan yaddaşımızda həkk olunub. Bu da ağa - işığa, günəşə - sarıya verilən üstünlükdür ki öz başlanğıcını Zərdüştlikdən almışdır.

Türk dünyasının böyük abidəsi Dədə Qorqud dastanında oğlu olanı ağ çadıra, qızı olanı qızıllı çadıra, övladı olmayanı isə qara çadıra aparıb altına qara qoyunun dərisini salırlar.

Avropada ağ rəng bayram, təmizlik sülh simvolu olmuşdur. Avropasayağı ağ gəlin paltar keçən əsrdən dəbdədir. Ağ göyərçinlər dünyada əmin - amamlıq, sülh müqəssəməsidirlər. Ağ bayraq çıxarmaq atəşkəs, təslim mənasında başa düşülür. Lakin ağ rəng hər yerdə, bütün millətlərdə eyni cür qarşılanmır. Hindistanda ağ rəng uzun əsrlərdir ki, matəm mərasimlərinin ayrılmaz atributuna çevrilmişdir.

Dillərin rəng sistemi zənginliyinə görə də bir - birindən fərqlənir. Bəzi dillərin leksik vahidləri az olduğuna görə onlar “kasıb” dillərə aid edilir. Belə hallarda rəngi digərindən fərqləndirmək üçün münasib söz tapılmaz [3-5].

Rus və Avropa linqvistikasında rəng bildirən sifətlərlərin adlandırılması ilə əlaqədar problemlər barədə küllü miqdarda elmi işlər yazılmaqdadır. Tədqiqatçılar rəng adlarının miqdarını fərqli olaraq təyin edirlər. Rus alimi Şemyakin F.N. yazır: «Количество цветов, которые человеческий глаз способен различить в предметах, определяется разными исследователями в пределах примерно от пятисот тысяч до двух с половиной миллионов» [3-5].

J.Aqoston isə qeyd edir ki, insanın gözü iki yüzə qədər rəng çalarını fərqləndirə bilər [4-21].

Azərbaycan və rus dilininin rəng sistemini leksik - semantik cəhətdən müqayisə etsək, fərqli və oxşar cəhətləri tapırıq. Məsələn:

Şabalıdı - каштановый

bənövşəyi - фиалетовый

narıncı - апельсиновый

firuzəyi - бирюзовый

fil sümüyü rəngi - цвет слоновый кости

sədəf rəngi - перламутровый

gümüşü - серебрянный

zümürd rəngi - изумрудный

yaqut rəngi - рубиновый цвет

asvalt rəngi - асфальтный

qəhvəyi - кофейный

kəhrəbə rəngi - янтарный

Həm rus, həm də Azərbaycan dilində rənglərin düzülüşü sifətin keyfiyyət dərəcəsiindən asılı olaraq dəyişir. Rus dilində də rənglərin çoxu öz başlanğıcını bitkilərdən alır: Buğda - buğdayı (пшено - пшеничный), lalə - lalə rəngi (мак -маковый), saman - saman rəngi (солома - соломенный), xurma - xurma rəngi (хурма - хурмовый), mihək - mihəyi (гвоздика - цвет гвоздики), dağcın - dağcını (корица - цвет корицы), püstə-püstəyi (фисташка - фисташковый), şabalıd - şabalıdı (каштан - каштановый), zeytun - zeytuni (олива - оливковый) və s.

“Вишневый, василковый, малиновый, гранатовый, табачный, соломенный, сиреневый, фисташковый, абрикосовый” kimi rənglər rus dilində çox işlənir. Hər iki dildə əsas rənglər xüsusi yer tutur. Bunlara daxildir: qırmızı, sarı, yaşıl, mavi, göy, ağ, qara, boz . «Qəhvəyi - коричневый» rəngdən başqa bütün rənglər üst - üstə düşür.

Sifətin sintaktik yol ilə azaltma və çoxaltma dərəcəsiində olan rənglər də bitkilərə istinad olunaraq, leksikamızda işlənirlər, məs:

Tünd - narıncı, tünd - qəhvəyi, tünd - buğdayı, tünd - şabalıdı, tünd - xurmayı və s. Morfoloji yol ilə düzələn çoxaltma dərəcəsiində obyekt bildiren rənglər iştirak etmir. Əsas rənglər bu vəzifəni özləri daşıyırlar: sarı - sapsarı, göy - gömgöy, yaşıl - yamyaşıl və s.

Sifətin azaltma dərəcəsiində rəng bildiren sifətlər sintaktik yol ilə bitki rənglərinin alınmasında iştirak edirlər: açıq - narıncı, açıq - qəhvəyi, açıq - sürməyi, acıq - şabalıdı. Lakin bunu bütün obyekt bildirən rənglərə şamil etmək düzgün deyil. Morfoloji yolla düzələn azaltma dərəcəsiində əsl rəng bildirenlər iştirak edir, məs: goyümsov, qırmızımtraq, ağımtıl, qaramtıl və s.

Əsas rənglər istisna olmaqla, qalanları “rəng” sözü əlavə edilmədən müstəqil şəkildə mənəni ifadə edə bilmir, amma təşbeh kimi müstəqil işlənə bilər, məs: “yanaqları lələdir, gözləri kömür, gözləri zümrüd, firuzə, saçları qətran, dişləri sədəf, üzü fil sümüyü” və s.

Azərbaycan dilində əsas rənglər yalnız rəng bildirməklə kifayətlənmirlər, məcazi mənəni yaratmaqla leksikamızı zənginləşməsiində rol oynayırlar:

I. “ağ” təmiz mənəni verir. Çimib ağappaq oldu. Paltarlar ağardı.

II. “ağ yalan”, “qaranın üzərinə ağla getmək” kimi məcazi mənəni kəsb edir.

III. “ağciyər”- vasvası, “ağsaqqal”, “ağbirçək” - yaşlı, qoca mənəsinə işlənir.

VI. ağını çıxarmaq – ağ eləmək

V. Ağ günə çıxmaq.

VI. Ağqvardiyaçılar – rus çarının qoşunu

“Qara” əsas rəng olmaqla müxtəlif semantikasi ilə fərqlənir.

I. Əllərim qaralıb, rəngini dəyişib.

II. Ağ yudum, qara sərdim: yəni çirkli qaldı.

III. Qarabağ, - “qara” böyük mənəsinədir.

IV. qara böhtan – çirkab mənəsinədir.

V. “Qara yaxmaq” məcazi mənədə böhtan atmaq

VI. qara camaat - sadə camaat

VII. qara qüvvələr - pis, düşmən mənəsinədir.

VIII. Gözləri qaraldı

IX. Ağı gedib, qarası qalıb.

X. Gözünün ağı - qarası bircə oğlu var.

“Qara xəbər, qara kağız, qara geymək, qaragün olmaq” kimi məcazi mənəni daşıyan sözlər rəng baxımından Azərbaycan dilinin semantikasında baş verən dəyişikliklərin nəticəsidir.

Qırmızı rəngin dildə işlənmə imkanlarını izləyək:

I. Qıpqırmızı olmaq - pərt olmaq mənəsinə

II. qırmızısifət - utanmaz mənəsinə

III. Qırmızı - qırmızı üzümə durdu.

VI. Qırmızılar – XX əsrdə qırmızı qvardiya adlanırdı.

I. Göy çəmən - yaşıl mənəsinə

II. göyərmək - omonim kimi - 1. soyuqdan;

III. göyərmək - cücərmək mənəsinə

IV. Yeri göyərdi - gömgöy oldu.

Misallardan aydın olur ki, rənglər nitq hissələrinin yaranmasında, substantivləşmələrdə, mürəkkəb söz yaranışında komponentlərdən biri kimi çıxış edə bilirlər və nəticədə leksika çoxşaxəli dil vahidləri ilə zənginləşmiş olur.

Söz birləşmələrində və mürəkkəb sözlərdə semantik dəyişiklik rəng bildirənlərin quruluşuna çox təsir edir. Buna görə də bu qisim sözlərin tədqiqi həm nəzəri, həm də praktik əhəmiyyət daşıyır. Dərs vəsaitlərində, metodik vəsaitlərdə bunu nəzərə almaq mütləqdir.

Ədəbiyyat:

- 1.Cəlilov F. Azərbaycan dilinin morfonologiyası. Bakı, Maarif, 1988.
- 2.Cəfərov Q. Azərbaycan dilinin leksik - semantik sistemi. Bakı, Elm, 1984.
- 3.Шемякин Ф.Н. Цвет и его название. Изв Акад. пед. наук РСФСР, вып.113. М., 1960.
- 4.Агостон Ж. Теория цвета и ее применение в искусстве в дизайне. М., 1982.

Meaning of colour ranges in azerbaijani language

Summary

The color classification is widely used in the azerbaijani language. Some colors are borrowed from the names of plants. This enriched the color system of the azerbaijani language.

The article identifies metaphors created by white, red, and black colors. In addition, comparative analogies have been made in Russian.

Значение цветовых гамм на азербайджанском языке

Резюме

На азербайджанском языке широко применяется классификация цветообразования. Некоторые цвета позаимствованы от названий растений. Это обогатило цветогамную систему азербайджанского языка.

В статье указаны метафоры, создаваемые белым, красным и черными цветами. Кроме того, на русском языке проведены сравнительные аналогии.

Rəyçi: dos.A.Məmmədova